

Az Országos Széchényi Könyvtár elhelyezése 1919-1958

HARASZTHY GYULA

Az Országos Széchényi Könyvtár működését megalapításától kezdve végigkísérő és akadályozó helyhiány 1918 után még súlyosabbá vált: a veszített világháborút követő összeomlás pénzügyi csőddel is járt, az egyre fokozódó infláció minden kibontakozást megakadályozott.

A Tanácsköztársaság könyvtárügyének irányító személyiségei, Dienes László és Kóhalmi Béla azonban az adott nehéz helyzetben is foglalkoztak a Nemzeti Könyvtár elhelyezésének kérdésével, amelyet Dienes László a *Vörös Újság* 1919. május 29-i számában közölt nyilatkozatában "a legnehezebb problémának" nevezett. Azon véleményének adott kifejezést, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum épületét – amelyben a könyvtár mellett a későbbi Magyar Történelmi Múzeum, illetve Magyar Országos Természettudományi Múzeum néven egyesített több önálló intézmény (Régészeti Tár, Történelmi Tár stb.; Ásvány- és Őslénytár stb.) működött, teljes egészében a könyvtár rendelkezésére kellene bocsátani. Ezzel megerősítette a március végén született "Az országos könyvtárügyi rendezésének általános alapelvei" címet viselő dokumentum következő tételét: "A mai Nemzeti Múzeum épülete teljesen könyvtári célokra volna átengedendő, s a Nemzeti Múzeum Könyvtára nagy muzeális könyvtárrá volna kifejleszt-

MELICH JÁNOS (1872-1963)
szlavista, egyetemi tanár, az MTA tagja
1919 októberétől 1922 végéig
a könyvtár igazgatója

dő.”¹ A könyvtár elhelyezésére vonatkozó tervet azonban a történelem vihara elsodorta.

Nem járt jobban az a még 1909-ből származó elképzelés sem, hogy a Széchényi Könyvtár az V. kerületi dunai rakpart – Balaton utca-Személynök utca – Klo-tild utca által határolt területén kapjon új épületet. Ezt a lehetőséget Melich János könyvtárigazgató 1922-ben azzal utasította el, hogy a könyvtár elvitele a város központjából, az egyetemi épületek közeléből a “kultúra hátrányává” vált volna. Melich véleményét osztották az akkori vezető könyvtárosok (pl. Gulyás Pál, majd egy évvel később a könyvtár új igazgatója, Hóman Bálint is). De a közvélemény, sőt az olyan haladó szellemű folyóiratok, mint a *Huszadik Század* is csatlakoztak az “elutasítók” táborához. Az új épületet persze – anyagi okokból – amúgy sem lehetett volna felépíteni. A könyvtár számára így csak régi területe állt rendelkezésre. Első emeleti helyiségeinek padlózatát nemcsak a zsúfolt állványzatok, hanem a földön, asztalokon felhalmozott könyvrakások is megterhelték, sőt túlterhelték. A raktári helyzetet az is súlyosbította, hogy 1919-ben a Szentkirályi utcai bérhelyiségekből a Festetics-palota nedves istállóhelyiségeibe kellett átköltöztetni a Hírlaptár anyagának ott tárolt részét.² Nem tudunk az akkori Európa olyan nemzeti könyvtáráról, mely ilyen katasztrófálisnak mondható helyhiánnyal küszködött volna.

A szorult helyzetben nem maradt más hátra, mint a *belső* térnyerés lehetőségének kihasználása: az épületben levő szolgálati lakások megszerzése, s a könyvtár rendelkezésére való bocsátása. Ez az akció sok bürokratikus huzavonával járt (pl. a Krenner lakás kiürítésének ügye), de végül is eredményesen végződött.

Ennél jóval több sikerrel kecsegtetett az az 1922-ben a kultuszminiszter számára készített felterjesztés, amit a Nemzeti Múzeum főigazgatójának felkérésére Melich János dolgozott ki. Ebben Melich azt az álláspontját fejtette ki, mely szerint a Múzeum épületéből a természettudományi gyűjtemények osztályait máshová kell áttelepíteni, azért, hogy a felszabadult területen a Könyvtár és a Régiségtár terjeszkedhessék. Mégpedig úgy, hogy az épület egészének legalább felét az Országos Széchényi Könyvtár vehesse birtokába.

Melich felvetette a Múzeum udvarainak könyvtári célokra való felhasználásának már régebben is felmerült gondolatát, de mint az előző tervből, ebből sem valósulhatott meg semmi sem.

1923-ban Hóman Bálint kapott megbízást az Országos Széchényi Könyvtár vezetésére. Elődjéhez hasonlóan ő is mindent megtett a könyvtári helyhiány csökkentése érdekében. Már 1923 elején azzal a kéréssel fordult Sipőcz Jenőhöz, Budapest polgármesteréhez, hogy engedje át a Múzeum könyvtára számára a Sándor utcai (mai Bródy Sándor utcai) régi Országház épületét, vagy annak egy részét. A Festetics-palota istállóját előbb-utóbb ki kell üríteni, és akkor a Hírlaptár ott elhelyezett anyagát nem lesz hová vinni. Hóman kérését Sipőcz a leghatározottabban vissza-utasította, így ez a terv is meghiúsult.³

Az 1923/24-re szóló költségvetési előirányzat indoklásában⁴ – utalva a Festetics-féle istálló kiürítésére – leszögezi, hogy “a jövő költségvetési év során mulhatatlanul meg kell történnie az intézkedésnek új raktárhelyiség iránt. Ily raktárhe-

lyiséget kapnánk a megfelelő módon átalakítandó, tágas ablaknyílásokkal, belső lépcsőkkel és lifttel ellátott pincehelyiségben. Az új helyiség berendezésére szükséges állványok rendelkezésünkre állanak.”

Hómant 1923 végén a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatójává nevezték ki. Beiktatásakor elmondott beszédében részletesen foglalkozott az épület gondjaival, többek között a könyvtár és a veszélyeztetett állomány helyzetével. „...égető szükségünk van – jelentette ki Hóman – egy késő estig nyitva tartó, modern berendezésű könyvtári, s egy hírlapolvasó teremre, valamint alkalmas kutatószobákra, laboratóriumokra és műhelyekre...”⁵ Ugyanekkor került Nyireő István egyetemi könyvtárőr a Széchényi Könyvtárhoz. Őt Hóman az 1924-től Lukinich Imre igazgató vezetése alatt álló intézmény “átrendezési munkálatai”-nak szervezésével bízta meg.

Nyireő István volt az a jeles könyvtáros, aki a könyvtár egészének modernizálása keretében nemcsak elméleti, de gyakorlati szempontból is – a technikai részletkérdésekre is figyelve – igyekezett a Nemzeti Könyvtár elhelyezési problémáit megoldani. Úgy

vélte, hogy a már korábban megfogalmazott tervek megvalósítása révén – a természettudományi táruk kitelepítése az épületből, a Levéltári osztálynak az Országos Levéltárba történő áthelyezése – segíthetnek időlegesen a könyvtár súlyos helyzetén. A megnyugtató megoldást Nyireő számára is egy új, a Múzeumkert mögött felépített könyvtár jelentette volna. Ennek részletes terveit Hóman Bálint főigazgató, illetve Klebelsberg Kunó miniszter megbízására ki is dolgozta.

Klebelsberg ugyan eredetileg a Nemzeti Könyvtár és az egyetemi természettudományi karok számára a mai Petőfi-híd budai oldalán (a Lágymányos déli részén) kívánt ezen intézményeknek önálló, korszerű épületeket emeltetni, de később elfogadta Nyireő és Hóman álláspontját, mely szerint a Széchényi Könyvtár bővítésének, megfelelő elhelyezésének biztosítására a Múzeum kertje mögött fekvő épületek és telkek (Festetics-, Eszterházy-palota, Nemzeti Lovarda, Károlyi-palota) lennének a legalkalmasabbak.

HÓMAN BÁLINT (1885-1953)

Történész, egyetemi tanár, az MTA tagja
1923-ban a könyvtár igazgatója,
1924-től 1932 szeptemberéig
a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója,
október 1-től 1942 júliusáig
vallás- és közoktatásügyi miniszter,
egyben a Magyar Nemzeti Múzeum tanácsának
elnöke

1924 folyamán a VKM III. ügyosztálya vetette fel azt a gondolatot, hogy a Hírlaptár Festetics-palotában elhelyezett részét nem lehetne-e a Központi Zálogház Kinizsi utcai épületébe áttelepíteni. A könyvtár vezetősége alaposan megvizsgálva ezt a javaslatot, nem fogadhatta el, már csak azért sem, mert a Zálogház igazgatója közölte, hogy a szóban forgó raktárhelyiségre bármikor szükségük lehet.

E kudarcok után a "térnyerés" az épületen belül, ha lassan is, de Nyireő terveinek megfelelően mégis előrehaladt. Ennek legfontosabb állomása a Levéltári osztálynak az Országos Levéltár épületébe történt átköltözése volt. Ekkor az Országos Széchényi Könyvtár a földszinten – a már korábban átvett Krenner-féle lakással együtt⁷ – 320 m² alapterülettel, az első emeleten pedig egy teremmel és egy folyosóval gyarapodott. Amikor pedig az Állattár laboratóriumai kiköltöztek az épületből, a második emeleten négy terem és két folyosórész került a könyvtár birtokába. Ennek köszönhetően lehetett a Festetics-palota istállójában elhelyezett hírlaptári anyagnak a Nemzeti Múzeum épületébe való átszállítását megoldani, és az újságokat ideiglenesen a II. emeleten megürült helyiségekben tárolni.

Az átszervezési munkálatok során a könyvtári elhelyezés átrendezése is megtörtént. Ugyanekkor került sor a villanyvilágítás bevezetésére, a fűtőberendezés korszerűsítésére, ajtók, ablakok javítására. De a legfontosabb feladatot az elavult, korszerűtlen *raktárak modernizálása* jelentette. Nyireő István terveinek megfelelően két, összesen 400 m² alapterületű termet kellett a lehető leggazdaságosabb Schlick-Vajdarendszerű vasállványzattal berendezni, továbbá a nagy olvasótermet és az új hírlaptári folyosót megfelelő átalakítással beépíteni. A vasállványos raktárak nemcsak a helyhiányt enyhítették, hanem elősegítették a később kibontakozó könyvtári feldolgozó munkafolyamatok korszerűsítését is.

Az átszervezési munkákban a Nyomtatványosztály és a Hírlaptár átcsoportosítása mellett nagy feladatot jelentett az olvasóterem átalakítása. Ennek berendezését kicserélték, az olvasóhelyek számát növelték. A villanyvilágítás bevezetésével lehetővé vált volna – a régi célkitűzésnek megfelelően – a könyvtár esti órákig való

gróf KLEBELSBERG KUNÓ (1875-1932)
kultúrpolitikus, az MTA tagja
1922 közepétől 1931 közepéig
vallás- és közoktatásügyi miniszter

nyitva tartása is. A költségvetés elégtelensége, valamint a Történeti Múzeum aranykincseinek az olvasók mozgása miatti veszélyeztetettsége következtében erre mégsem kerülhetett sor.

A Todoreshku-Horváth Könyvtár – mely értékéhez nem méltó helyen szorogott – most a Széchényi-terem szomszédságában külön termet kapott. Az Apponyi Könyvtár a volt levéltári teremben és folyosón nyert elhelyezést.

A már említett átrendezés igen jelentős volt a könyvtár számára, hiszen alapterülete 2470 m²-ről 4705 m²-re emelkedett, de nem támasztotta alá Hóman Bálint optimizmusát arra vonatkozóan, hogy e területgyarapodás évtizedekre biztosítja a főépületben lévő gyűjtemények méltó elhelyezését és fejlődését. Az idő Nyireő Istvánt igazolta: "Sajnos, még mindig alig elérhető távolságban látszik tőlünk ennek legelső feltétele: az Országos Széchényi Könyvtár külön épülete, mely egyúttal a Nemzeti Könyvtár régóta óhajtott megvalósulását is közelebb hozhatná"

Az épületen belüli átszervezés első szakasza voltaképpen az olvasóterem megnyitásával, 1928 közepén zárult le. Nyireő István terveinek ezzel csak egy része valósult meg.⁸ A továbbiak realizálására a világgazdasági válság kibontakozása, a magyar gazdasági élet összeroppanása már nem adott lehetőséget. Fokozta a gondokat az OSZK eddigi egységének megbontása: új szervezeti keretébe a következő években csupán a Nyomtatványtár és a Kézirattár tartozott.

A pillanatnyi megkönnyebülést ismét a lehetetlenülés váltotta fel. Ennek fő oka nemcsak a folyton növekvő gyarapodásban rejtett (kötelempéldányok nagy száma!), hanem közrejátszott az a körülmény is, hogy a könyvtár más intézményektől több tízezernyi kötetet kapott. "Az egyre növekvő és most már eltagadhatatlanul katasztrófális helyhiány a könyvtár jövője szempontjából alig elviselhetően súlyos gondot jelent. Ha a legközelebbi jövőben nem jut Könyvtárunk újabb raktár céljaira felhasználható termekhez, vagy pedig nem kap egy, a mainál minden tekintetben jobban megfelelő, más épületben elhelyezést, 2-3 éven belül feltétlenül odajut, hogy feladatának hely hiányában képtelen lesz tovább megfelelni" – panasolta fel jelentésében Jakubovich Emil igazgató.⁹

NYIREŐ ISTVÁN
könyvtáros, egyetemi magántanár
1923 augusztusától 1929 márciusáig
a könyvtár átszervezési munkáinak irányítója

Sikerült viszont az 1929 közepe óta önálló múzeumi osztállyá szervezett, Rédey Tivadar vezetése alatt álló Hírlaptárban a vaspolcok számát szaporítani. Ez pár évi gyarapodás elhelyezését tette lehetővé.

1933-ban merült fel az az ötlet, hogy a Nemzeti Könyvtárnak az akkori Fiumei úti (ma Mező Imre úti) OTI-palotatoronyban kellene helyet szorítani.¹⁰ Jakubovich helyes érveléssel bizonyította be, hogy e torony technikai, tűzvédelmi, biztonsági, de közlekedési szempontból is alkalmatlan könyvtári célra. Egyben leszögezte¹¹: "A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára oly nagy múlttal bíró intézmény és oly jelentős helyen áll a nemzeti közgyűjtemények sorában, hogy ez a két körülmény morálisan lehetetlené teszi elhelyezését máshová, mint egy nagy múltú, reprezentatív, régi épületbe, vagy pedig a város belterületén építendő, határozottan könyvtári célokra épült, és a Könyvtár jellegével már külsejében is összhangban levő épületbe."

1934 júliusában Fitz József, a pécsi Egyetemi Könyvtár kiváló igazgatója vette át a Hírlaptárral és Zeneműtárral kiegészített egységes Széchényi Könyvtár vezetését. Rögtön szembeke-rült a könyvtár legsúlyosabb gondjával, a raktári férőhely problémájával. Mivel

a Múzeum épületében már nem kaphatott terjeszkedésre helyet, Fitz is a Schlick-Vajda-rendszerű vasállványzatok további kiépítése mellett döntött, bebizonyítva e megoldás gazdaságos voltát. "A logikus fejlődés tehát az lesz, hogy a tíz évvel ezelőtt megkezdett vasállványozást fokozatosan folytatjuk... Fokozatos átalakítással 12-15 évre biztosítható volna a normális raktározás, de azután a könyvtárnak vagy a jelenlegi épületben kellene további raktárhelyiségeket kapnia, vagy más otthont kellene találnia" – fejtette ki véleményét Fitz József.¹²

Foglalkoztatta az olvasóterem esti nyitva tartásának kérdése is, melyet eddig – a már ismertett okok miatt – nem lehetett megvalósítani. Fitz a múzeumi kincsek védelme és az esti nyitva tartás kívánalma közti ellentétet úgy gondolta feloldani, hogy az olvasótermet a Sándor utcai bejárat felett fekvő II. emeleti nagy, galériás teremben lehetne elhelyezni, melyben 200 olvasó számára tudna a könyvtár férőhelyet biztosítani. Ez az új olvasóterem közvetlen feljáratot nyerhetne egy, az első

JAKUBOVICH EMIL (1883–1935)
paleográfus, nyelvtörténész,
az MTA levelező tagja
1931-től 1933-ig a könyvtár igazgatója

udvaron a bejárat körül építendő és lifttel egybekötött lépcsőházból. Ennek költségei az építészek szerint kb. 60 000 pengőt tennének ki. Erre azonban nem volt meg a pénz.^{12a}

1935-ben Bierbauer Virgil építész azzal a kéréssel fordult a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumhoz, hogy a Közraktár utcai Elevátor épületében helyeztessék el az Országos Széchényi Könyvtár. Ő – tervpályázat mellőzése esetén – elkészítené az átalakítás tervét.¹³ Fitz József a tudományos centrumoktól való távol-sága miatt nem találta szerencsésnek ezt a gondolatot, de a férőhely hiányával küzdő intézmény érdekében a Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsa elé terjesztette a javaslatot – ami végül is nem realizálódott.

Ugyancsak 1935-ből származik Viski Károlynak, a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelősége előadójának (később az etnográfia egyetemi tanára) és Földes György építész mérnöknek Hóman Bálint miniszterhez intézett előterjesztése, mely a Nemzeti Múzeum udvarának felhasználásával kívánta volna az olvasóterem problémáját és a raktári helyhiány enyhítését átmenetileg megoldani.¹⁴

Viski Károly is úgy vélte, hogy a Múzeum épületében elhelyezett természettudományi gyűjtemények máshol való elhelyezése, illetve egy új épület segítene csak alapjában a könyvtár helyzetén. Miután e nehéz években ennek megvalósítására – mely "tudományosságunk legégetőbb feladata", valamely ideiglenes megoldásra kell jutni. Rámutatott Viski Károly arra is, hogy terve Pollack Mihály kitűnő alkotásának műemlék jellegét nem érinti, hiszen az épület határain belül akar helyet nyerni. Elképzelésének előnye lenne az is, hogy biztosítaná a könyvtár annyiszor hiányolt délutáni és esti nyitva tartását, s a Múzeum egyéb gyűjteményeitől teljesen elkülöníthető olvasótermi bejáratának kérdését.

Viski – szakmai részek kidolgozásához – Földes György építész segítségét vette igénybe, aki a Nemzeti Könyvtár iránti "tiszteletéből fakadó lelkesedéssel foglalkozott a technikai megoldás lehetőségeivel."

A terv szerint a pincében elhelyezendő olvasóterem és könyvraktári helyiség a Sándor, illetve a Múzeum utcai oldalról lenne megközelíthető. A Sándor utcai be-

FITZ JÓZSEF (1888-1964)
könyv- és nyomdásztörténész,
az irodalomtudományok kandidátusa
1934 júliusától 1945 május végéig
a könyvtár főigazgatója

járát kialakítása a kedvezőbb, már csak azért is, mert a postahivatal által használt földszinti helyiség egy részében helyezné el a lejárát célját szolgáló lépcsőzetet. Így meg lehetne tisztítani a kapu alját "azoktól az eredetileg oda nem tartozó toldalékoktól, amelyek avatatlanul hozzányúltak Pollack elgondolásához. "A szükséges mellékhelyiségek (ruhá-tár, vizes blokk stb.) elhelyezése is biztosítható lenne.

Az udvar kiásott területében kapna helyet a mintegy 200 főre tervezett olvasóterem, raktárhelyiség. Utóbbi területe jelentősen növelhető lenne a második udvar igénybevételével, ez egy folyosó segítségével összekapcsolható az egyéb könyvtári helyiségekkel.

A tervezők a világítás, szellőzés, fűtés, az udvarokon át történő szállítás, a csatornázás, a szigetelés stb. minden követelményét szem előtt tartották, megoldásukat korszerű technikai eszközökkel biztosítani tudták. Külön kiemelték, hogy lift útján a raktárakkal is gyors összeköttetést lehetne teremteni.

Viski Károly és Fülöp György 20 tételben foglalták össze javaslatuk előnyeit (köztük azt is, hogy a tervezett

építmény a könyvtár távozása után is értékes raktári, vagy kiállítási helyiségként szolgálna, maradandóan gyarapítva a Múzeum férőhelyét), három pontban hátrányait (az olvasóterem nem "representatív"; a pincékben létesítendő raktárak a szükséges falak miatt elaprózottak; télen a hó eltakarításáról gondoskodni kell).

Viskiék pontos költségszámításokat is végeztek: a két udvar kialakítása, beleértve a második udvar raktárrá való kiépítését is, összesen 232 930 pengőbe került volna.

Hogy anyagi okok, vagy a Múzeum aggodalmai, esetleg a közeljövőben megszerezhető valamelyik Eszterházy utcai palota reményében nem tárgyalták az illetékes fórumok ezt a jónak látszó tervet, ma nem tudjuk megállapítani. De az épületen belüli megoldás kidolgozása mindenesetre figyelemre méltónak látszik, még jóval későbbi szemszögből tekintve is.

1936-ban a főigazgató "nagy megkönnyebbüléssel" fogadta azt a hírt, hogy a kultuszminiszter egy új könyvtárépület emelésére megvásárolta a Nemzeti Lovardát, melynek lebontása után 4000-5000 m²-nyi alapterületen "stack"-rendszerű raktárkonstrukcióval, inkább magasba és mélybe, nem pedig horizontális irányba

VISKI KÁROLY (1883–1945) etnográfus, 1922-től 1935-ig a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi osztályának munkatársa, majd egyetemi tanár, az MTA levelező tagja

terjeszkedő épülettömbjével megfelelő lenne az Országos Széchényi Könyvtár elhelyezésére. Mivel a bontás és építkezés még több évet vesz igénybe, a beáramló anyag elhelyezése érdekében folytatni kell a vasállványzatú raktárak további kialakítását – javasolja a főigazgató. De felveti azt a gondolatot is, hogy a könyvtár kibérelhetne a Múzeum közelében egy 8-9 helyiségből álló, 5 szobás lakást is, ahol ritkábban használt gyűjtemények nyerhetnének elhelyezést. Így a főépületben maradó három nagy gyűjteménytár (Nyomtatványtár, Hírlaptár, Kézirattár) levegőhöz jutna, s nem lenne szükség egyes állományrészek elcsomagolására.¹⁵

De az 1939. év kedvezőbb lehetőséget kínált a könyvtár számára: a VKM megvásárolta a herceg Festetics-palotát, s elkészítette betelepítési tervét.¹⁶ A főigazgató fölvetette azt a kívánalmat, hogy a palota istálló részét modern állványzattal szükséges ellátni.

Az 1941-es év ismét nem várt változást hozott. A VKM 27. 991.sz. rendeletével úgy intézkedett, hogy a Festetics-palotát a Magyar Történettudományi Intézet számára veszi igénybe,¹⁷ s a könyvtár számára az előbbivel szomszédos Eszterházy-palotát utalja ki. Egyúttal utasította a gazdasági igazgatót, hogy külön hitelek rendelkezésre bocsátásával renováltassa a szoban forgó két épületet, s a Széchényi Könyvtár Eszterházy-palotába történő átköltöztetését bonyolítsa le. Erről így emlékezett meg Fitz József főigazgató:¹⁸ "...mai jelentésemben már nem panaszkodással, hanem hálatelt megnyugvással számolok be a Könyvtár állapotáról. A szükséges költözködés 1941. szeptemberében történt meg. A Könyvtár céljaira 41 helyiség állt rendelkezésemre, 18 raktárszoba, 15 hivatali szoba, 2 kis olvasóterem, egy nagy kiállítási- és előadói terem, kétszobás alagsori kasírozó műhely. A főépületben maradt az Igazgatóság, Szerzeményosztály, a Nyomtatott Könyvek Tára, a Reference osztály, és a Hírlaptár magyar osztálya. Az Eszterházy-palotába került a Zeneműtár, a Térképtár, a Plakát- és Színlapgyűjtemény, a Gyászjelentés-gyűjtemény, az Iskolai Értesítő-gyűjtemény, a Magyar Asszonyok Könyvtára, a Hírlaptár külföldi osztálya, a Hitelesítési osztály, a Kiadványtár és a Sajtóarchívum." Ugyancsak az Eszterházy-palotában kapott helyet a muzeális jellegű Ady-emlékszoba is.¹⁹ "Helyszükségletünk hosszú időre biztosított" – írta le Fitz optimista véleményét.

De ezután a háborúnak már hazánkat is közvetlenül érintő időszaka következett, amikor az anyag védelmének, menekítésének megoldása került előtérbe.

Elérkezett 1944 vége, 1945 eleje, Budapest hadszíntérré vált. Ortutay Gyulától tudjuk, hogy egy német katonai alakulat megkísérelte elaknásítani a Múzeum egész épületét a legfelsőbb emelettől a pincéig. "Hogy a romok alá temetik egy nemzet kultúrájának legfőbb emlékeit..., nem volt lelkiismereti probléma számuk-

ra.²⁰ Az utolsó percben egy szovjet egység betört az épületbe, és megakadályozta a megsemmisítő akciót. Így menekült meg a Nemzeti Múzeum épülete a teljes pusztulástól.

Szerencsére az Eszterházy-palotában elhelyezett Zeneműtár és Térképtár kivételével a könyvtári dokumentumokat lényeges baj nem érte. Fitz főigazgató 1945. március 30-i jelentése szerint²¹ viszont a könyvtár bútorzata és felszerelése komoly károsodást szenvedett.

1946 folyamán az előző évben megkezdett rendezési munkák kötötték le az intézmény munkatársainak erejét. Ezt azonban megzavarta az a váratlan utasítás, melynek értelmében a volt Eszterházy-palotát néhány nap leforgása alatt át kellett adni a köztársasági elnök és hivatali apparátusa számára. Az onnan áthordott, nagy értékű anyagot a Nemzeti Múzeum dísztermében halmozták fel, így ez a kutatás számára hozzáférhetetlenné vált.²²

1947-ben már Tolnai Gábor volt a könyvtár főigazgatója. Mindent elkövetett annak érdekében, hogy a katasztrofális helyhiányon enyhítsen. 1947. március 31-én kelt költségvetési tervzetében egy emeleti kisebb raktárterem vasállványokkal való berendezésére tett javaslatot, hogy ott az Eszterházy-palotából átmenekített anyagot felállíthassák.²³

Tolnai nevéhez fűződik az Országos Széchényi Könyvtár 1947. május 30-án aláírt hároméves újjáépítési tervének kidolgozása. Ebben – a helyhiány megoldására – egy ideiglenes és egy távolabbi, végleges tervet körvonalazott.²⁴

Az Eszterházy-palota pótlásáról ugyan mind a köztársasági elnöki hivatal, mind a szovjet városparancsnokság gondoskodni kívánt – de egy kisebb befogadóképességű épület rendelkezésre bocsátásával. A hatóságok nyilvánvalóan a Múzeum utca 7. szám alatti Hadik ház bérbevételére gondoltak, amelyet a Volt Hadifoglyok Bajtársi Szövetsége sajátított ki. Bár ez a helyfoglalás nem kapott törvényes jóváhagyást, kétévi huzavona után sem sikerült az épületet a könyvtár számára biztosítani.²⁵

TOLNAI GÁBOR (1910–1990)
irodalomtörténész, egyetemi tanár,
az MTA tagja
1946-tól 1948 végéig a könyvtár főigazgatója

Miután ez az épület amúgy sem elégítette volna ki az OSZK helyigényét, megszerzésével egyidőben más, ideiglenes elhelyezési lehetőséget is kellett keresni.

Tolnai a tervben utalt arra, hogy még a harmincas évek elején kiépült az Országos Magyar Természettudományi Múzeum céljaira – a Múzeum épület padlásának egy része. Most is megvalósíthatónak látszik a központi épület Eszterházy utcai padlásfrontjának raktár-, illetve kiállítási termekre való átépítése. E munkálatokat a két intézmény közösen végezhetné el, olyan formában, hogy az Eszterházy utcai rész teljes egészében a Természettudományi Múzeum birtokába jutna, a Múzeum pedig a második emeleten a könyvtár rendelkezésére bocsátana 600 m² alapú raktárterületet. A kilátásba helyezett pótépület és az Eszterházy utcai front kiképzése megoldaná a díszteremben felhalmozott anyag elhelyezésének kérdését.²⁶ A kötelempéldányok befogadására a könyvtár még faállványos raktárait vasállványossá szükséges átalakítani. Három év alatt – évenként 2-2 terem modernizálása révén – összesen 6 terem lehetne korszerűsíteni.

A távolabbi cél érdekében meg kell szerezni az új Nemzeti Könyvtár megépítéséhez szükséges telket: azt az Eszterházy utca 38-40. – Múzeum utca 4. szám alatti területet, amelyen az ostrom alatt kiégett egykori olasz követségi palota foglalt helyet. A könyvtár felépítésére csak később kerülhet ugyan sor, de a telek kiszájtítása már a hároméves terv időszakában "feltétlenül indokolt és szükséges".

Bár történtek szerény lépések Tolnai javaslatának megfontolása érdekében,²⁷ ezek nem lehettek biztatóak. Ezért Tolnai főigazgató más megoldással is próbálkozott. Egy felterjesztésében Molnár Erik népjóléti miniszterhez fordult, kérve tőle a megüresedés előtt álló, akkor a szovjet városparancsnokság által használt, a VKM tulajdonában lévő Múzeum u. 11. számú épületnek a Széchényi Könyvtár részére történő átadását. Mivel ez ügyben semmiféle intézkedés sem történt, Tolnai Molnár Erik utódjától, Olt Károlytól remélt segítséget, majd Varjas Béla főigazgatóhelyettes a fővárosi VIII. kerületi előljáróságot kereste meg a kedvező elintézés érdekében.²⁸

1948. augusztus végén az OSZK vezetősége a Magyar Dolgozók Pártja Tudományos Intézmények Szervezetéhez fordult, hogy a Múzeum utca 11. számú ház OSZK számára történő kiutalását támogassa.²⁹ Bár ennek megvalósítását a népjóléti miniszter kilátásba helyezte, az épületet végül mégsem a könyvtár kapta meg.

Utolsó próbálkozásként Varjas Béla azzal a kérelemmel kereste meg Ortutay Gyula minisztert, hogy a megüresedés előtt álló Reviczky utcai Bánffy-palotát szerezze meg a könyvtár számára.³⁰

Ezen akciók egyike sem járt sikerrel. Örvendetes volt viszont, hogy újabb vastermes raktár munkálatainak megkezdését tette lehetővé a VKM és az Iparügyi Minisztérium 1948-as rendelete.³¹

Közben ismét előtérbe került az Eszterházy utca 38-40. szám alatti Károlyi-palota megszerzésének lehetősége. A kultuszminiszter megbízásából Zsebők Zoltán miniszteri osztályfőnök közölte a Nemzeti Múzeum Tanácsával,³² hogy a szóban forgó ingatlannal kapcsolatos könyvtári tervet messzemenően támogatja. Az állam

azonban nincs abban a helyzetben, hogy az ingatlan valóságos árát megfizesse, ezért a tanács tárgyaljon közvetlenül a család ügyvédjével, és így próbáljon vele egy méltányosabb összegben megegyezni.

A tárgyalások eredményesek voltak: 1949 elején a Közalapítványi Ügyigazgatóság ui. visszatért a Károlyi-palota eladásának ügyére. A Károlyi-hitbizomány jogi képviselője, Géza Imre budapesti ügyvéd arról értesítette bizalmasan az Ügyigazgatóságot, hogy a palota a Nemzeti Múzeum rendelkezésére áll, amennyiben azt meg óhajtja vásárolni. A vételár 400 000 forint és némi járulékos költség lenne, de ebből egyelőre csak 100 000 forintot kellene kifizetni, a fennmaradó összeget részletfizetésben is ki lehet egyenlíteni.³³

Varjas Béla h. főigazgató a Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsához intézett iratában³⁴ javasolta a Károlyi-palota megvételét, mert ezzel az egész Eszterházy utcai front a Múzeum tulajdonába kerülne; így megvalósulhatna az a régi terv, hogy a Széchényi Könyvtár új otthona ezen a területen épüljön fel.

Miután az Elnöki Hivatal főnökének 1949. február 26-án kelt irata szerint lemondanak a mellettük levő, volt Nemzeti Lovarda romépületéről, Varjas Béla kérte a Nemzeti Múzeum Tanácsát,³⁵ hogy a Múzeum újítsa fel igényét a Nemzeti Lovarda területére az új könyvtárépület jobb elhelyezése érdekében. Ennek nyers tervezetét a könyvtár az ötéves terv kidolgozásakor már elkészítette.

1949-ben az új alkotmány életre hívta a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsát, megszüntette az Elnöki Hivatalt, így tehát megüresedett az OSZK egykori – de most is tulajdonában levő Eszterházy utca 30. szám alatti – épülete. Ennek könyvtári szempontból való fontosságát, felhasználásának tervét ismertette az az Ortutay Gyula miniszterhez intézett irat, amit Kéki Béla mb. h. főigazgató, Dobrovits Aladár elnöki tanácsos és Csipka László gazdasági igazgató írt alá.³⁶

A betelepítésre azonban nem került sor, mert az épületben nemsokára a Magyar Rádió kapott helyet. Amint az egy későbbi dokumentumból kiderül, a könyvtár vezetői – a statikai vizsgálat eredményére támaszkodva – nem tartották a palota teherbíró képességét megfelelőnek. Taktikai szempontból ez az álláspont nem bizonyult helyesnek, mert amikor 1951-ben ezt az épületet, illetve lebontás utáni területét igényelték volna a könyvtár számára, a Magyar Rádiót már nem sikerült onnan kitelepíteni.

VARJAS BÉLA (1911-1985)
irodalomtörténész,
az irodalomtudományok doktora
1949-től 1956 végéig a könyvtár főigazgatója

Közben Varjas Béla megküldte Hág Imre miniszteri tanácsosnak az OSZK új épületére vonatkozó összefoglalását,³⁷ rámutatva arra is, hogy a könyvtár helyiségeit, ha azok felszabadulnának, a Magyar Történeti Múzeum igen jól fel tudná használni.

A Magyar Tudományos Tanácshoz intézett felterjesztésében pedig az új épületre vonatkozó elképzelés ismertetése mellett egy pótépületre való igényét is bejelentette,³⁸ továbbá azt is kérte, hogy az évi kb. 50.000 darabot kitevő gyarapodás elhelyezésére kétévenként egy-egy raktárteremnek vasszerkezetű állványzattal való átszerelését is tegyék lehetővé.³⁹

A pótépület céljára Varjas Béla a Bródy Sándor utca 16. számú házat jelölte meg, mert abban az OSZK – a Közületeket Elhelyező Bizottság jóvoltából – már kora nyáron kapott szobákat. Varjas természetesen az egész épület megszerzésére törekedett.

1949 júliusában a könyvtár – oly sok sikertelen kísérlet után – végre megkapta az igényelt Bródy Sándor utcai házat.⁴⁰ Októberig, az épület fokozatos kiürítését követően a Színháztörténeti Gyűjteményt, a Zeneműtárat és a Plakát- és Aprónyomtatványtárat sikerült is ide átköltöztetni. (Ezek anyaga – másokkal együtt – évekig a Múzeum dísztermében hevert, hozzáférhetetlenül.) De az öröm nem tartott sokáig, október második felében ui. elvették ezt a házat az OSZK-tól, és azt a Múzeumok és Műemlékek Országos Központja rendelkezésére bocsátották. Helyette a könyvtár számára a Múzeum központi épületének fölszintjén adtak át 11 szobát. Ezek azonban csak munkahelyekként szolgálhattak, a táruk anyagát továbbra is a díszteremben kellett tárolni. A minisztérium azonban megígérte, hogy az elvett épület helyett sürgősen egy másikról gondoskodik.⁴¹ Varjas Béla főigazgató ezután ismét kénytelen volt a miniszter közvetlen segítségét kérni.⁴² A díszteremben összezsúfolt anyag elhelyezésére alternatív javaslatokat terjesztett elő. Az Eszterházy-palotába nem lenne érdemes visszaköltözni, mert ennek, illetve a Lovardának helyén lehet majd 1954-ben az új könyvtár építését megkezdeni, így onnan az anyagot egyébként is el kellene szállítani. Elvetette a Múzeum valamelyik belső udvara beépítésének lehetőségét is, már csak az épület műemlék jellege miatt is. Végigvizsgálva a közeli házakat, a Bródy Sándor utca 6. szám alatti megszerzését tartotta kívánatosnak.

Felterjesztése nyomán a minisztérium az OSZK illetékes képviselőivel együtt tanácskozást rendezett a lehetőségek újbóli felmérése érdekében. Az erről készült jegyzőkönyv⁴³ – fenntartásokkal bár – a volt Eszterházy-palota, illetve a Bródy Sándor utca 6. számú ház igénybe vételét javasolta. A Puskin utca 28. számú épületet nem vették figyelembe, mert az "az ötéves terv utolsó évében ezen a helyen meginduló könyvtárépítés miatt" nem jelenthet megoldást.

A hozzáférhetetlen dísztermi gyűjtemények elhelyezésére – amelyek ott tovább már nem maradhattak – 1950 őszén három – a város különböző pontjain fekvő – üzemhelyiséget bérelt a könyvtár.⁴⁴ Ez természetesen még átmenetileg sem jelenthetett megoldást. Ugyanakkor a már 171-re felemelt olvasói hely sem bizonyult elegendőnek (1950-ben nyílt meg az új hírlapolvasó terem, és annyi év után végre

meg lehetett valósítani a vasraktárak villanyvilágításával és a múzeumi folyosók rácsokkal történt lezárásával a nyitva tartási idő meghosszabbítását is), ezért Varjas Béla most a Bródy Sándor utca 22. számú házból kiköltöző DIVSZ szervezet megüresedett helyiségeinek kiutalását kérte a minisztertől. További lépésként a lakók fokozatos kitelepítésére tett javaslatot, hogy ily módon ebben az épületben lehessen az eddig hozzáférhetetlen gyűjteményeket az olvasók használatára bocsátani.⁴⁵

Változások történtek ez időben a főépületben is, a Széchényi Könyvtár és az Országos Természettudományi Múzeum közti megállapodás értelmében.⁴⁶

1951 áprilisában a főigazgató feljegyzést készített az új könyvtár építése tárgyában. Ebben kifejtette, hogy az intézmény "fejlődésgátló elhelyezésén" csak egy új könyvtár építése segíthet. Ezt a kormányzat is támogatja, és az első ötéves terv 4. és 5. évére 22 millió forintot elő is irányzott erre a célra.⁴⁷

Az elvi döntés után felvetődött az a kérdés, hogy hol épüljön fel a könyvtár. Ezt a következő szempontok határozták meg:

- egyetemek és tudományos intézetek közelében,
- főútvonal közelében, de nem főútvonalon,
- négy oldalról szabad telken.

"Ez a szakmai követelmények minimuma" – szögezte le Varjas Béla. Mindezen kívánalmak alapján az új könyvtár számára a Puskin utca 30. szám alatti épületet tartotta a legmegfelelőbbnek. A telken emelkedő Lovardát már 1984-ben lebontották, és csak ez lehet a sorsa a rossz állapotban lévő, fagerendázatú, kevésbé teherbíró, volt köztársasági elnöki palotának is. Akkor az épületben a Rádió egy részlege működött, és a Magyar Rádió hivatal a közeljövőben nagyobb összeget készül a palota helyreállítására fordítani. Ez – a két év múlva esedékes lebontást figyelembe véve – feleslegesnek látszott.

Még ez évben elkészül az új épület előzetes költségvetési terve is. Ennek bevezető részében Varjas Béla utalt arra, hogy a könyvtár megépítése a kormányzat döntése értelmében a *második* ötéves tervre van előirányozva, "a tudományos és egyetemi tervek keresztülviteléhez azonban elengedhetetlenül szükséges, hogy a nemzeti könyvtár építése időben előbbre hozassék."⁴⁸

A tervek mellett a realitást a pótraktárak fenntartása jelentette, és az a szomorú közlés, mellyel a minisztérium az 1952-re könyvtári vasállványra kért összeget törölte.⁴⁹

1951 végével voltaképpen lezárul egy korszak a Nemzeti Könyvtár történetében.

Az 1952-es esztendő ui. már döntő változásokat hozott a magyar könyvtárügy, és ezen belül az Országos Széchényi Könyvtár történetében is.

Az 1951-ben kiadott 213. számú minisztertanácsi rendelet alapján a könyvtár 1952-ben rátért a kötelespéldányok két példányban való gyűjtésére. Az 1952. májusi 2043(13) sz. minisztertanácsi határozat pedig, megszüntetve az Országos Könyvtári Központot, feladatainak jelentős részét a Széchényi Könyvtárra ruházta át. Egyben kimondta, hogy a Nemzeti Könyvtárat a tudományos és tömegkönyvtárak legfőbb segítőjévé kell kifejleszteni. Feladatává tette a többi könyvtár módszertani és bibliográfiai munkájának segítségét is. 1952-ben már arra is lehetett számítani, hogy az ország különböző helyein tárolt, ún. "ömlesztett könyvanyagból" jelentős mennyiség (Varjas számítása szerint kb. 2 millió kötet) kerül a könyvtár állományába, ez munkáját és raktározási gondjait nagyban nehezíti.

A feladatok és a helyigény megnövekedtek tehát, de semmi sem történt a megfelelő elhelyezés biztosítása érdekében. Bár az Országos Könyvtári Központ Guszev utcai helyiségei a könyvtár birtokába jutottak, ezek még az eddigi "egyensúly" megőrzését sem tették lehetővé.

A könyvtár főigazgatója az új helyzetben ismételt felterjesztéssel fordult felteveseihez, és a régi érvek felsorakoztatása mellett részletesen ismertette az új feladatokat, majd kifejtette, hogy az intézmény csak egy új épületben végezheti el munkáját a megfelelő színvonalon.⁵⁰

Mindeddig egyértelmű volt, hogy a Széchényi Könyvtár a Nemzeti Múzeum mögött kapjon új épületet. Ebben a felterjesztésében azonban a főigazgató már a Lánchíd pesti hídfőjénél levő, részben parkos területet, központjában a volt Lloyd-palota helyével, és a Vigadó felé történő terjeszkedési lehetőséggel jelölte meg a jövődő könyvtárépület számára.

E rendkívül súlyos helyzetben a főigazgató újabb akciót volt kénytelen indítani a pótépület megszerzésére.⁵¹ A Tervhivatal elnökéhez, a miniszterhez és a Közületeket Elhelyező Bizottsághoz májusban intézett felterjesztésében a Puskin utca 26. szám alatti palotára adta be igényét. Ebben ugyan a Történettudományi Intézet dolgozott, de egy részét a könyvtár használta. Varjas Béla azzal érvelt, hogy egy tudományos intézet a város központjában bárhol működhet, az OSZK pótépülete ellenben csak a főépület mellett funkcionálhat. Éppen ezért felajánlotta az intézet számára – cserében a jelenlegi épületért – a könyvtár Guszev utcai helyiségeit. Ezeket akkor éppen bővítették, de lehetőség adódott még további terület megnyerésére is.

Próbálkozása eredménytelenségét az a kérelem bizonyítja, amellyel június végén ismét a Közületeket Elhelyező Bizottsághoz fordult.⁵² Ebben már az egyetlen igénybe vehető épületként a Bródy Sándor utca 6-os – 46 szobás – bérházat jelölte meg. Közölte, hogy a lakók lakásainak igénybevételével kapcsolatos kiadásokra a megfelelő fedezet rendelkezésre áll.

A helyzet kilátástalanságát az jelzi, hogy míg az új épület terveit készítették,⁵³ míg folyt a küzdelem a pótépületért, addig különféle szerény raktárhelyiségeket próbált az intézmény megszerezni.⁵⁴ 1952 végén a Múzeum épületi helyisé-

geken, a kis "raktárakon" kívül csak a Guszev utcai épület II. emelete és néhány földszinti szobája állt a könyvtár rendelkezésére. A Puskin utca 26. szám alatti épületben csak a Plakát- és Aprónyomtatványtár működött.

Miután 1953-ban szinte semmi sem változott, már-már a teljes csődött kellett bejelenteni. A helyhiány szinte elviselhetetlenné vált, a könyvtár 3 munkahelyen dolgozott, és anyagát 7 különböző raktárban tárolta. Új épület építésére, emelésére nincs remény – írta le a főigazgató a Népművelési Minisztérium Könyvtári osztályának tett előterjesztésében,⁵⁵ és mivel a következő év elején sor került az utolsó, raktári célra alkalmas helyiségnek vasállványokkal való berendezésére, már a kurrens anyag elhelyezésére sem lesz lehetőség. Ennél is nagyobb gondot okoz a különgyűjtemények anyagának, továbbá a muzeális példányoknak helyhez juttatása, mert az a rendelkezés, amely a Puskin utca 26. sz. alatt működő Történettudományi Intézetet a jelenlegi helyén meghagyja, nem ad módot arra sem, hogy ebben az épületben kapjon a könyvtár helyiségeket. Mindezek alapján Varjas arra kérte a minisztériumot, hogy elsősorban a Múzeum utca 17. számú házat – amelyben egy műegytemi diákszálló kapott helyet – bocsássa az OSZK rendelkezésére, vagy ha erre nincs mód, úgy a Népművelési Minisztérium Múzeumi Főosztálya által igénybe vett Puskin utca 14. szám alatti ingatlanok kiutalását kérte. A minisztérium osztályainak tervbe vett budai összeköltöztetése folytán a két épület megüresedése erre lehetőséget teremt.

Hiába ostromolta a könyvtár számos felterjesztéssel felettes hatóságait, hiába győződött meg személyesen a helyzet lehetetlenüléséről a miniszter első helyettese és az illetékes főosztály vezetője, változtatásra nem került sor. Csak Dezsényi Béla, a Hírlaptár vezetője nyilatkozott elégedetten erről az esztendőről, amikor is az új, vasállványos raktárban sikerült a díszteremben összeömlesztve tárolt, majd üzlethelyiségből üzlethelyiségbe vándorolt hírlapokat felállítani.⁵⁶

Varjas Béla intézetvezető 1954 januárjában Darvas József minisztert kereste meg feljegyzésével.⁵⁷ Leírta, hogy a könyvtár az utóbbi évek folyamán olyan körülmények közé került, hogy "ma már a munkájához felelősséget vállalni azért, hogy milliós értékű nemzeti gyűjteményeink pusztulnak el, és váltak már hosszú idő óta a kutatás számára hozzáférhetetlenné." Az általános helyzetkép felvázolása után Varjas leszögezte, hogy új épület emelése nélkül a könyvtár problémáit nem lehet megoldani, annak elkészültéig viszont a szétszórta könyvtári részlegeket egy pótépületben kellene egyesíteni. Arra számítva, hogy az új Nemzeti Könyvtár 5-6 év múlva lesz beköltözhető, akkora épületre (épületekre) lenne szükség, amely befogadja a különböző üzlet- és raktárhelyiségekben pusztulásra ítélt, mintegy 8 ezer folyóméternyi anyagot, és a rendszeres gyarapodást is. A Múzeum közelében 5 olyan intézmény működik, melyet funkciója egyáltalán nem köt jelenlegi helyéhez.

Március 30-án a könyvtár eljuttatta ugyan a minisztériumba "az átdolgozott épülettervet,"⁵⁸ de a továbbiakban semmi nyoma annak, hogy ehhez bármi reményt is fűztek volna. Az évi jelentés csak a "beígért pótépület" kiutalásának elmaradását regisztrálta.

Jól érzékelteti a könyvtárban kialakult állapotot Waldapfel Eszter h. intézetvezetőnek Barabási Rezsőhöz, a Népművelési Minisztérium főosztályvezetőjéhez intézett előterjesztése,⁵⁹ amelyben – többek között – a következőket rögzítette: "...1946-ig a jelenlegi személyzetünk mintegy 1/4 részével és egészen szűkre szabott feladatokkal több helyiség állt rendelkezésünkre, mint ma, mivel a birtokunkban volt és elvett Bródy Sándor utcai és Puskin utcai paloták helyett mai napig nem kaptunk pótépületet. Feladataink pedig hatványozottabban megnövekedtek." A könyvtár munkahelyei ekkor 3 épületben, raktárai pedig már 20 helyen szóródtak szét. E lehetetlen helyzet gyökeres megoldása csak egy új épületben képzelhető el, de addig is szükség van egy 4 200 m² területet magában foglaló pótépületre. Ebből 1 000 m²-re halaszthatatlanul szüksége van az intézménynek. A könyvtár szétaprózott elhelyezése nem teszi kívánatossá azt, hogy még egy újabb épületben kapjon helyet, jobb lenne, ha valamelyik – már az OSZK birtokában levő épületben terjeszkedhetne. Erre a Guszev utcai házban – a Népkönyvtári Központ és a Könyvtáros iskola megszűnése folytán – lehetőség nyílik. Ott a Térkép-, Zenemű-, Plakát- és Aprónyomtatványtár, a Zárolt Kiadványok Tára, valamint a Mikrofilm-tár mellett még a Kiadványtár, a Gondnokság és az asztalosműhely is elhelyezhető lenne. Ezzel a megoldással a központi épületben is enyhülne a zsúfoltság.

Ha a minisztérium ezt a tervet nem is fogadta el, mégis megpróbált előbbrejutni a könyvtár elhelyezési problémáinak megoldásában. 1954 novemberében a minisztérium tervosztályának megbízottjával folytatott megbeszélést Waldapfel Eszter, és ezt követően egy ideiglenes, csak tárgyalási alapnak tekintendő tervezetet állított össze az "OSZK egyes gyűjteményeinek a Múzeum utca 17. (és Reviczky u. 6.) sz. épületekben való elhelyezéséről."⁶⁰

A Közületeket Elhelyező Bizottság 1955. április 14-én végre jó hírt közölt a Nemzeti Könyvtárral: az intézet beadványának megfelelően, az érdekeltekkel folytatott tárgyalás alapján a Puskin utca 26. szám alatti (ma Pollack Mihály tér 10.) és korábban az MTA Történettudományi Intézete által használt helyiségeket (34 szoba, 1043 m²) azonnali hatállyal kiutalta az Országos Széchényi Könyvtár részére.⁶¹

Ennek ellenében a könyvtár köteles a KÖZELBIZ rendelkezésére bocsátani három külső pinchelyiséget. Ezekon kívül az OSZK a Történeti Múzeum részére a központi épületben, az általa jelenleg elfoglalt helyiségekből – a könyvtár és a Múzeum Főosztály vezetője között létrejött megállapodás szerint – négyet át kell adjon.

Utóbbival kapcsolatban több iratot váltott az Országos Történeti Múzeum és az OSZK. A vitában Non György, a miniszter első helyettese is beleszólt. Végül is május 17-én létrejött a megegyezés a szobák ügyében.⁶²

Varjas Béla főigazgató tovább küzdött egy másik, szintén a központi épület közelében fekvő pótépületért. Ismételten felterjesztéssel ostromolta a Minisztérium Könyvtári Főosztályát,⁶³ válaszva ez egyre növekvő gyarapodást, újabb olvasótermek és kutatószobák felállításának szükségességét, a Guszev utcai épületben levő különgyűjtemények, a Módszertani osztály és a Könyvtártudományi Szakkönyvtár

távoli elhelyezésének hátrányait, egész sor értékes gyűjteményrészleg felállításának lehetetlenségét. Az adott körülmények között nincs mód a könyvhigiéniai laboratórium, mikrofilmfelvevő készülék, stb. elhelyezésére sem. Munkahelyek (Kálmán utca, Beloianisz utca, Rokolya utca, Kiscelli út), további öt helyen pedig raktárak működnek szerte a városban.

Minderre való tekintettel, kérte a Múzeum utca 17. és Reviczky utca 6. számú épülettömbnek az Országos Széchényi Könyvtár részére történő kiutalását. Ez esetben a Guszev utcában össze lehetne vonni a Könyvelosztó szétszórt helyiségeit is.

A főigazgató évvégi jelentésében nagy hibának tartotta, hogy a fenti épülettömböt mégsem a Széchényi Könyvtárnak, hanem az Országos Műszaki Könyvtárnak adták át, holott ez utóbbi számára a Guszev utcai épület is megfelelt volna.⁶⁴

1956. február 29-én összdolgozói értekezletet tartott a könyvtár vezetősége az intézet legfontosabb problémáinak megvitatása érdekében. Ezek között szerepelt természetesen az épületek kérdése is.⁶⁵

A jegyzőkönyv szerint a könyvtár második ötéves tervének egyik legfontosabb feladata a katasztrófális helyhiány, illetőleg a nagy szétszakítottság megszüntetése. Ezért a következő években megfelelő pótépületet kell szerezni, az eddigi elvek értelmében a főépület közelében. Ugyancsak a második ötéves terv során szükséges sort keríteni a Puskin utcai palota (mai Pollack Mihály tér 10.) kibővítésére új melléképület felépítésével. Ide költözne át a Hírlaptár valamennyi munkahelyével, olvasótermével és raktárával. A főépületben így felszabaduló terület a könyvek raktározásának folyamatosságát néhány évre biztosítaná.

Varjas Béla főigazgató 1956. május 16-i keltezéssel újabb összefoglaló jelentést volt kénytelen készíteni a Nemzeti Könyvtár megfelelő elhelyezése tárgyában.⁶⁶ Erre az kényszerítette, hogy a népgazdaság fejlesztésének második ötéves tervéhez kiadott "irányelvek"-ből kimaradt az Országos Széchényi Könyvtár felépítése, holott az már az első ötéves terv előirányzatai között is szerepelt. Ez a könyvtárosok körében nagy elkeseredést okozott – írta a főigazgató. "A Nemzeti Könyvtár dolgozói és tudományos könyvtáraink vezetői együttesen és nyomatékosan fejezik ki azt a kívánságukat, hogy a második ötéves tervbe pártunk és kormányunk vezetői a Nemzeti Könyvtár megépítését pótlólag vegyék fel."

Varjas Béla, miután részletesen ismertette a könyvtári elhelyezés lehetetlenülését, az addigi sikertelen kísérletek "történetét", hivatkozva a Lenin Könyvtár és a bolgár Kolarov Könyvtár példájára, a dolgozó nép – elsősorban a tudományos kutatómunkával foglalkozók – érdekében ismételtén kérte, hogy "pártunk és kormányunk a Nemzeti Könyvtár építkezését mint elsőrendű kulturális érdeket, a második ötéves terv során biztosítsa."

1956-ban többször történik említés az "új épületről" – feltehetően pótépületről. Az augusztus 6-án tartott Igazgatótanácsi ülés jegyzőkönyvéből derül ki, hogy a Fő utca 41. számú épületről van szó, amelynek egyharmadát azonnal meg lehetne kapni, de ezt elfogadni csak akkor érdemes, ha idővel az egész épület a könyvtár birtokába kerülhet.⁶⁷ Persze ez az elképzelés sem valósult meg.

Viszont még ebben az évben sikerült a Múzeum utcai pótépületet – legalábbis annak egy részét – birtokba venni, és itt a Térképtár, továbbá a Plakát- és Aprónyomtatványtár – hosszú időn át szétszórt – anyagát rendezni, és a kutatók számára hozzáférhetővé tenni.⁶⁸

Az októberi harcok idején elsősorban a Puskin utcai épületben elhelyezett osztályok szenvedtek károkat: elsősorban a Zeneműtár, de a Mikrofilmtár és a Szerzeményi osztály is. Rongálódások mindhárom épületben és a külső munkahelyeken is keletkeztek.

Varjas főigazgató 1957. február 4-én⁶⁹ a Művelődésügyi Minisztérium Könyvtári Főosztályához fordult a könyvtári épület igénye tárgyában. Felsorakoztatva az ismert érveket, a helyhiány mellett hangsúlyozottan utalt a város 13 helyén dolgozó intézmény nehézségeire. Mivel tisztában volt azzal, hogy az adott körülmények között lehetetlen egy új épület tervét fölvetni, a Szabadság téren szabaddá vált Tözsdepalotára hívta fel az illetékesek figyelmét. Helyszíni tájékoztató alapján megállapította, hogy az épület megfelelne a Nemzeti Könyvtár céljainak. Ha az OSZK a palotát megkapná – érvelt – a különböző épületekben szétszórt osztályok szorosabban kapcsolódhatnának a könyvtár egészéhez. Arra kérte a minisztériumot, hogy – most már az utolsó percben – segítsen az OSZK nehézségein, és tegye lehetővé a Nemzeti Könyvtár számára a Tözsdepalota megszerzését.

Egyelőre ez úton folytatódtek a vizsgálódások. A Művelődésügyi Minisztérium felkérte az Országos Könyvtárügyi Tanács könyvtárépítési és berendezési szakbizottságát, hogy vizsgálja meg, vajon a volt Tözsdepalota alkalmas-e az OSZK teljes állományának, valamennyi tárának, osztályának és olvasótermeinek befogadására, megoldhatná-e ebben az épületben az ország nemzeti – és egyben legnagyobb – könyvtára kulturális feladatait?

A szakbizottság⁷⁰ (Kéki Béla, Sallai István, Tombor Tibor könyvtárosok és Vince Pál építész) bejárta és megvizsgálta az épület valamennyi helyiségét, s részletesen előadott szempontjaikat összegezve megállapította, hogy a Tözsdepalotát alkalmasnak tartja az OSZK "végleges befogadására."⁷¹

Waldapfel Eszter h. főigazgató fölterjesztette a szakvéleményt a Minisztérium Könyvtári osztályának és Mihályfy Ernő miniszterhelyettesnek. Egy hónappal később a h. főigazgató a Művelődésügyi Minisztérium illetékes főcsoportvezetőjét tájékoztatta az OSZK ismert súlyos helyzetéről. "Végző kétségbeeséssel kérjük a kérdés kedvező megoldását. A magunk részéről ... megfelelő más épületet a Tözsdepalotán kívül nem ismerünk."⁷²

Egy 1957. október 15-én – az OSZK szakmai felülvizsgálatát megvitató értekezleten Bélyey Pál – hivatkozva arra, hogy a Tözsdepalota épületét nem kaphatta meg a könyvtár, kérte a felülvizsgáló bizottságot, valamint a felsőbb szerveket, hogy az érvek és a tekintély súlyával, kezdjenek újabb akciót a Nemzeti Könyvtár méltó otthona érdekében.⁷³

Évek során – inkább ötletszerűen – a hely kijelölése tekintetében szóba került még a Tabán, majd a Közgazdaságtudományi Egyetem és a Petőfi híd közötti pesti Duna-part szakasza, a Kilián-laktanya és a volt Ludovika Akadémia épülete, majd

a Tözsdepalotára vonatkozó terv megíúsulása után a Villányi úti Margit Intézet (ma Kaffka Margit gimnázium), s az akkor még romos Vigadó épületének felhasználása.⁷⁴

A könyvtár a Villányi úti gimnázium átalakításának és bővítésének kérdésével behatóan foglalkozott. Természetesen ennek főépületét a könyvtár számára át kellett volna alakítani, mögötte pedig egy modern – 70 m hosszú, 20 m széles, hét-szintes raktár felépítésére gondoltak. Ha ez megtelne, ugyanilyen második raktár is emelhető lenne a telken. Az együttes költség (főépület és első raktár) 15 millió forintot tenne ki. Ezt a tervet Waldapfel Eszter a minisztérium Közművelődési Főosztályához (Bíró Vera) és Kállai Gyula miniszterhez juttatta el.⁷⁵ Szinte természetes, hogy ez a terv sem valósult meg.

1958-ban a pesti Vigadó épületének könyvtári célra való átépítésének gondolata is felmerült. Mint az erről az évről szóló könyvtári jelentés közölte, a Vigadóra vonatkozó elképzelés lekerült a napirendről.

Ennek az évnek a végén bukkant fel először a könyvtár Budavári Palota F szárnyában történő elhelyezésének lehetősége. Tárgyalások, konzultációk, ülések, szakértői vélemények egész sora után 1959-ben a Gazdasági Bizottság úgy döntött,⁷⁶ hogy a Nemzeti Könyvtár új otthonának a Várban kell megépülnie.

Mint azt az 1959. évi jelentés megállapította, a kivezető út perspektívája megnyílt ugyan a Nemzeti Könyvtár számára, de a súlyos helyhiány, az olvasók elhelyezésének gondja egyelőre nem oldódott meg.

JEGYZETEK

1. Kóhalmi Béla: A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye. Bp. 1959. 59., 223. p. – Havasi Zoltán: 1919 és a Széchenyi Országos Könyvtár. = Az Országos Széchenyi Könyvtár Évkönyve 1978. Bp. 1980. 227-245. l.
2. A húszas évek elhelyezési problémáit, terveit több tanulmány dolgozta fel. Mivel ezek az írárok részletesen taglalták a Széchenyi Könyvtár létének és működésének kérdéseit, leglényegesebb adataikat, megállapításait külön idézés nélkül használtuk fel. E munkák a következők: Nyireő István: A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchenyi Könyvtárának átszervezési munkálatai. Bp. 1928. OSZK. 39 l. – Tombor Tibor: Az Országos Széchenyi Könyvtár elhelyezésével kapcsolatos tervek és munkálatok az első világháború után (1920-1929). = Az Országos Széchenyi Könyvtár Évkönyve 1967. Bp. 1969. 182-226. l. – Dezsényi Béla: Szervezet, ügyvitel és igazgatás az Országos Széchenyi Könyvtárban a Horthy-korszak elején. = Uo. 124-181. l. – Wittek Lászlóné: Az Országos Széchenyi Könyvtár reformtörekvései a húszas években. = Uo. 227-235. l. – V. Waldapfel Eszter: Az Országos Széchenyi Könyvtár a felszabadulás óta. = Uo. 1957. Bp. 1958. 7-75. l.
3. OSZK Irattár 188/1923.
4. OSZK Irattár 172/1923.
5. Hóman Bálint beszéde. Elmondotta a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatójává történt beiktatásakor. (1923. dec. 22.) Bp. 1924, MNM. 16 l. – Hóman úgy vélte, hogy a központi épületet kizárólag a Könyvtár és Régiségtár elhelyezésére kellene igénybe venni.
6. OSZK Irattár 509/1924.
7. Krenner István múzeumi osztályigazgató özvegyének szolgálati lakása.
8. Az átalakítási és helynyerési munkálatoknak nem vált előnyére, hogy Nyireő István könyvtárőr 1929 első felében távozott az OSZK-ból, mert a miniszter a debreceni Egyetemi Könyvtár vezetésével bízta meg. Mint Zsinka Ferenc, az OSZK mb. igazgatója írta működéséről (Magyar Könyvszemle 1930. 312. l.), "egyike volt a könyvtár legképzettebb tisztviselőinek, akit széles körű könyvtártani ismeretei mellett a könyvtárügy fanatikus szeretete jellemez."
9. Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtári osztályainak állapotáról az 1931-1933. évben. = Magyar Könyvszemle. 1932/34. 89-166. l.
10. OSZK Irattár 33/1933 és 38/1933.
11. Akkor az igazgató még nem is sejtette, hogy a bauxit-betonból épült torony eleve "halálra" volt ítéelve.
12. Jelentés az Országos Széchenyi Könyvtár működéséről 1934. július 1-től 1935. december 31-ig.
- 12/a OSZK Irattár 173/1935.
13. OSZK Irattár 173/1935.
14. OSZK Irattár 512/1947. Az 1935-ben írt és eredetileg 59/1935 sz. alá iktatott terv, ismeretlen okból, az elől közölt évben és számon került iktatásra. Így csak az 1945 utáni irattári anyag átnézése során került kézbe.
15. Jelentés az Országos Széchenyi Könyvtár működéséről az 1936. évben.
16. Jelentés az Országos Széchenyi Könyvtár működéséről az 1936. évben.
17. OSZK Irattár 253/1941.
18. Jelentés az Országos Széchenyi Könyvtár működéséről az 1941. évben.
19. özv. Ady Lajosné adománya. 1942-ben Márfy Ödön festőművész is adományozott Ady-relikviákat a könyvtárnak.
20. Ortutay Gyula: A felszabadulás. = Kortárs 1975. l. sz. 128-129. l.
21. OSZK Irattár 17/1945.
22. Jelentés a Széchenyi Könyvtár 1946-ban kifejtett munkájáról. OSZK Irattár 402/1947.
23. OSZK Irattár 144/1947.
24. OSZK Irattár 185/1947.
25. VKM 201. 741/1948. 2. ü.o.
26. OSZK Irattár 185/1947 és 257/1947.
27. OSZK Irattár 256/1947.
28. OSZK Irattár 387/1948.
29. OSZK Irattár 369/1948.
30. OSZK Irattár 418/1948.
31. OSZK Irattár 399/1948.
32. VKM 84.634/1947. VI. ü.o
33. OSZK Irattár 17/1949.

34. OSZK Irattár 17/1949.
35. OSZK Irattár 113/1949. – A Nemzeti Lovardát az állam még 1936-ban megvette a könyvtár számára, így azt az intézmény saját tulajdonának tekintette. (L. OSZK Irattár 269/1949.) – Az új épületre vonatkozó tervezetet l. az Irattárban 22/1949. szám alatt.
36. "Pro memoria". OSZK Irattár 415/1949.
37. OSZK Irattár 176/1949.
38. OSZK Irattár 269/1949.
39. L. még az Irattárban a 349/1949. számon.
40. OSZK Irattár 314/1949.
41. Jelentés az Országos Széchényi Könyvtár 1950. évi működéséről. (1950. július 20-ig.)
42. OSZK Irattár 177/1950
43. OSZK Irattár 685/1950
44. OSZK Irattár 860/1950
45. OSZK Irattár 909/1950
46. OSZK Irattár 573/1950. és 797/1950
47. OSZK Irattár 219/1951
48. OSZK Irattár 638/1951. L. még 290/1952.
49. OSZK Irattár 258/1951. – Ezt a tilalmat szerencsére hamarosan feloldották.
50. OSZK Irattár 447/1952. L. még: Beruházási tervjavaslat. OSZK Irattár 515/1952.
51. OSZK Irattár 290/1952.
52. OSZK Irattár 444/1952.
53. OSZK Irattár 515/1952
54. Ezek az átmeneti üzlet-, műhely-, raktár-, sőt kocsmá helyiségek állandóan cserélődtek, ezért változásuk nyomán kísérése fölösleges és lehetetlen is.
55. OSZK Irattár 865-1821/1953.
56. Dezsényi Béla: Az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptára. (Fennállásának hetvenötödik évfordulója elé.) = Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1957. Bp. 1958. 84-107. l.
57. OSZK Irattár 865-06-1/1954.
58. OSZK Irattár 865-07-1/1954
59. 1954. augusztus 27.
60. OSZK Irattár 865-07-3/1954
61. OSZK Irattár 410-13/1955
62. OSZK Irattár 865-07-5/1955
63. OSZK Irattár 865-07-11/1955
64. Jelentés ...1955.
65. OSZK Irattár 865-16/A-1/1956.66. OSZK Irattár 865-06-6/1956.
66. OSZK Irattár 865-06-6/1956.
67. OSZK Irattár 865-16/1956.
68. V. Waldapfel Eszter: Az Országos Széchényi Könyvtár a felszabadulás óta. = Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1957. Bp. 1958. 38. l.
69. OSZK Irattár 865-06-1/1957
70. A szakbizottság igen aktív volt feladatainak ellátásában. L. erre vonatkozóan a Könyvtárépítési Munkacsoportjának iratait, továbbá Tombor Tibor tanulmányait az OSZK Évkönyveinek kötetekben.
71. OSZK Irattár 865-06-5/1957
72. OSZK Irattár 565-06-6/1957
73. OSZK Irattár 565-16/ B-6/1957.
74. Farkas László – Havassy Pál – Tombor Tibor: A Nemzeti Könyvtár új épülete a Budavári palotában. = Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1961-1962. Bp. 1963. 39-107. l.
75. OSZK Irattár 865-0-7/1957. l.
76. GB határozat: 10327/1959. december 30. Bővebben l. a 74. számú jegyzetben idézett tanulmányt! Az új könyvtár építésének történetét l. Az Országos Széchényi Könyvtár épülete a Budavári Palotában c.kiadványban. Bp. OSZK. (Megjelenés alatt.)

GEBÄUDE- UND UNTERBRINGUNGSSORGEN IN DER SZÉCHÉNYI NATIONALBIBLIOTHEK ZWISCHEN 1918-1958

GY. HARASZTHY

Die Széchényi Nationalbibliothek – die ungarische Nationalbibliothek – kämpfte seit ihrer Gründung (1802) stets mit Raumangel. Mit der Zeit, als Jahre, Jahrzehnte vergingen, wurde die Depotlage immer schwieriger.

Dann kam der erste Weltkrieg und der danach folgende finanzielle Zusammenbruch, die forwährend zunehmende Inflation, so konnte man nichts machen, obwohl mehrere Konzeptionen vorhanden waren: Hervorragende Leiter des einheimischen Bibliothekswesens entwarfen während der Räterepublik, im Jahre 1919, weit vorwärtsweisende Pläne über eine würdige und den Funktionen der Bibliothek geeignete Unterbringung (László Dienes und Béla Kóhalmi). Diese Pläne wurden mit dem Zusammenbruch der Räterepublik von der Tagesordnung abgesetzt.

In den zwanziger Jahren wurde von den damaligen hervorragenden Leitern der Széchényi Nationalbibliothek (Professor János Melich, Bálint Hóman, Imre Lukinich, ferner Sachverständige-Mitarbeiter, wie z.B. István Nyireő) die Notwendigkeit eines den Zielen der Bibliothek geeigneten Gebäudes (oder Gebäudekomplexes) abermals hervorgehoben. Dieses Programm wurde auch von dem damaligen Kultusminister – Kunó Klebelsberg – weitgehend unterstützt aber leider ohne Erfolg. Aus Mangel an einem neuen Gebäude blieben für die erwähnten Leiter der Institution, ferner den ihre Arbeit fortsetzenden prominenten Generaldirektor, József Fitz, zwei zwangsmässige Lösungen möglich:

– Modernisierung der veralteten Magazine der im Gebäude des Ungarischen Nationalmuseums unterbrachten Széchényi Nationalbibliothek durch Verwendung von sogenannten "Schlick-Vajda-System" Eisengestellten, um das Einräumen der Bücher, Zeitschriften und Zeitungen zu verbessern.

– Anschaffung von Ersatzgebäuden im Stadtzentrum und von Zusatzmagazinen.

Die Realisierung dieser Aufgabe ging auch nicht leicht. Nach der Befreiung war die Nationalbibliothek – aufs neue aus finanziellen Gründen – gezwungen, auch weiterhin unter den alten Bedingungen zu arbeiten, dennoch ohne auf die Erwerbung eines zeitgemässen Gebäudes zu verzichten.

Im Hinblick darauf, dass die Institution anfangs der fünfziger Jahre neue Aufgaben erhielt, war man gezwungen, weitere Ersatzmagazine und Arbeitsplätze in den verschiedenen Stadtbezirken zu sichern.

Das alles hat wenig zur Lösung beigetragen, die Unterbringung der Bibliothek in ein selbständiges und geeignetes Gebäude wurde immer dringender.

Am Ende des Jahres 1959 wurde der Gedanke zum erstenmal aufgeworfen, dass die Nationalbibliothek in dem sogenannten F-Flügel des ehemaligen Burgpalastes auf dem Budaer Hügel unterbracht sein soll.

In demselben Jahr wurde die Entscheidung von der Wirtschaftskommission der Regierung und vom Ministerrat getroffen, dass die Széchényi Nationalbibliothek im Burgviertel Platz bekommen soll.